

Мр Томислав Краљачић

КАЛАЈЕВА ПОЛИТИЧКА ПРОШЛОСТ И ДЈЕЛАТНОСТ ДО 1882. ГОДИНЕ

Калајевом преузимању врховне управе у Босни и Херцеговини претходи његова врло запажена политичка и научно-публицистичка дјелатност везана за Балкан, а посебно за Србију. Зато је проучавање те дјелатности неопходно за потпунију научну обраду идеологије, па и политике Калајевог режима у Босни и Херцеговини.

Своју политичку каријеру Калај започиње ступањем у дипломатску службу, у којој је одмах наменован за аустроугарског генералног конзула у Београду. Тако брз успон младог Калаја условило је низ околности, међу којима су не малу улогу имали његово поријекло и широко образовање, какво је могао да стекне млади амбициозни мађарски племић са солидним материјалним могућностима.

Бењамин Калај се родио 22. децембра 1839. године у Пешти. Према неким подацима, његова породица је припадала старом племићком роду, који се приликом досељавања Мађара населио у комитате Саболч, Сатмар и Боршод. Калајев директни предак, Михаел Калај, истакао се приликом заузимања Јајца, па му је краљ Матија Корвин додијелио посјед Мезе Тур (Mező-Túr), који је остао трајно у рукама његових потомака. Па и поред тако старог поријекла, ни један од Калајевих предака није имао значајнију улогу у мађарском политичком животу. Њихова дјелатност и утицај нису прелазили границе жупаније. Изузетак је у томе погледу био само Иван Калај, који је добио 1770. грофовску титулу која се није сачувала у породици, јер је умро без потомака.¹⁾

Према социјалном положају, Калајева породица је припадала средњем племству. Родитељи су му оставили посјед величине, по процјени Андрије Раденића, од неколико стотина или хиљада хек-

1) Ludwig v. Thalloczy, *Benjamin Kállay, Gedenkrede, Budapest 1909*, стр. 6—7; *Der Lebenslauf Kallays, Das Vaterland*, бр. 191 од 14. 7. 1903; Др Андрија Раденић, *Предговор, Дневник Бењамина Калаја 1868—1875*, обрада и коментар Др Андрија Раденић, Београд — Нови Сад 1976, стр. XIII—XIV.

тара.²⁾ Отац му је био високо образован и добар финансијски стручњак. У државној служби је доспио до администратора жупаније. Умро је 1845. године, када је његовом сину Бењамину било тек пет година. Од тада, сву бригу око образовања и васпитања младог Калаја преузима мајка Амалија, рођена Блашковић од Ебецка. Блашковићи су били, изгледа, српска мађаризована породица. Новосадска »Застава« писала је поводом Калајеве смрти да би се »могло рећи да је и он наше горе лист, јер и у њему тецијаше нешто, по танкој лози, и од српске крви.«³⁾ Свакако је мајчино поријекло утицало у извјесној мјери да се Калај врло рано определијелио за учење словенских језика и за проучавање српског питања, тим прије што је и она била, према свједочењу савременика, врло амбициозна и што је врло пажљиво пратила политичка кретања свога времена.⁴⁾

Бурне догађаје 1848/49. године, Калај је доживио као дјечак. Иако у њима није могао учествовати, они су, без сумње, оставили код њега дубоке трагове. Национални пораз умртно је, како се зна, јавни политички живот у земљи после 1849. Али, о политици се много расправљало у уским, интимним круговима мађарског племства, у којима се кретао и млади Калај. Према сјећању грофа Алберта Апоњиа, у кући његовог оца су се сакупљали прваци мађарског политичког живота и толико расправљали о разним политичким питањима да се он, још као младић, одлучио да ступи у политику чим се уведе уставност.⁵⁾ У таквој атмосфери и Калај се почео врло рано интересовати за политику.

На универзитету у Будимпешти студирао је право и економију. Упоредо је с тим учио и стране језике. Знао је њемачки, енглески, француски, новогрчки и српски, а учио је и руски и турски. Успјешно савлађивање тако широких и разнородних знаменитих области несумњиво указује на личност даровиту, изузетно амбициозну и упорну у раду.

Оно што је, међутим, пресудно утицало на његову даљу каријеру, било је то што се рано посветио изучавању српског питања. То је опредјељење било, у првом реду, резултат Кошутовог идејног утицаја и његовог пројекта о подунавској конфедерацији, у чијем је конституисању Србија имала да одигра значајну улогу. Када му је Миливоје Блазнавац набацио сличну идеју у разговору 26. јуна 1868. године, Калај је записао у свој дневник: »Моје омиљене старе идеје! Све што је Миливој рекао већ је одавно лебдело преда мном. Велика дунавска конфедерација на демократским основама, која уједињује различите али отприлике бројно једнаке народе од којих сваки може страховати од тога да ће спољне силе потискивати његову националност и индивидуалност. Окупљени пак, у пријатељском савезу сви могу да сачувају своју индивидуалност и једни друге заштите од сваког спољног утицаја. — Била би необична игра судбине

2) Др Андрија Раденић, Исто, стр. XIII.

3) Застава, бр. 150 од 9. 7. 1903.

4) L. Thalloczy, Исто, стр. 7.

5) Albert Graf Apponyi, *Lebenserinnerungen eines Staatsmannes*, Leipzig und Wien 1912, стр. 4.

када бих управо ја могао да судјелујем у остварењу ових идеја, с којим сам се као младић тако дуго носио у свом усамљеном собичку... Све је тако плаузабилно, нарочито ако овде урачунамо и његову личну амбицију, да му у том погледу морам поклонити повеће. Прећуткује можда само то да је он у овој визији будућности главну улогу наменио Србији, као што и ја не говорим о томе да је ја, опет, намењујем Мађарској. Нисам могао да се суздржим да му не кажем да ће, ако спроведе свој план, бити један од највећих људи новијег времена.«⁶⁾

Вођен таквим схватањем, Калај је добро уочио значај српског питања у Угарској и српског питања уопште. Он је истицао да је безбједност Угарске у измирењу свих народности и на тој линији почео је политички да ради међу угарским Србима. На такав пут су га упућивале и личне амбиције за парламентарном каријером, при чему би му српски гласови обезбиједили предност над политичким противницима. Рачунајући на потпору Срба, он се кандидује на парламентарним изборима 1865. у светоандрејском округу. Иако није успио да добије посланички мандат, он је својим понашањем у току предизборне агитације стекао симпатије и глас великог пријатеља Срба. Због тога су му светоандрејски Срби дали надимак »Србољуб«.⁷⁾ То је било сасвим довољно да добије прије свих понуду Врхова Мађарске и Монархије за учешће у спровођењу политике Аустро-Угарске према Србији.

Својим широким образовањем и живим интересовањем за политичке прилике у земљи и на истоку, Калај је врло рано запажен у

6) *Дневник...*, стр. 44—45.

7) У току предизборне кампање, Калај се служио свим средствима да придобије српске бираче. У јулу 1865, он се обавезао светоандрејском магистрату да ће давати православној школи три дуката годишње за награђивање ученика који покажу најбољи успјех на годишњем испиту из српског језика и катихизиса. У августу исте године, дошао је са пештанским парохом и још неким Србима да присуствује том испиту. Дочек, који му је том приликом приређен, описан је врло сликовито у једној брошури из 1903. »Дочек је био свечан; ђаци носе српску заставу; на поздраве Калај одговара јаким и лепим српским језиком.« Послије испита и ручка код директора школе, Калај је отишао »с целим друштвом на »стару воду« да се над њим изврши обред, који су Сентандрејци вршили над милим гостом кад им први пут дође. Сви поскидају капе, прекрсте се и свештеници стану певати преображенски тропар и богојављенско »во Јордање«, после чега сентандрејски прота захвата воду из извора, благослови је и приђе Калају с речима: »Крештајетсја раб Вожији Србољуб (...)« »Живео Србољуб« узвикивали су остали над којима је после такође извршен исти обред... Затим је прочитан Калајев чланак из некаких новина, који има за тему: Глас из Угарске о питању народности. Читање је пресецано често бурним одобравањем; на свршетку »кумови« дигну »кумче« високо уз громогласно »живео« (...) Пре повратка у варош, који је извршен уз буктиње, песму и свирку и под српском заставом, Калај опет узима реч, говори о значају побратимства и завршује: »Ја бих желео, господо, да видим ову лепу заједницу распрострањену и на наше народе, зато нека Бог да да од данас Срби и Мађари на веки буду верни и искрени побратими међу собом«. Др М и х. Г а в р и л о в и ћ, *В. Калај о првом српском устанку од 1807—1810*, Српска ријеч, Сарајево, бр. 277 од 18/31. 12. 1910.

вишим друштвеним круговима Пеште. Стекао је наклоност барона Јозефа Етвеша⁸⁾, једног од најистакнутијих мађарских политичара и интелектуалаца тога времена. Етвеш је пажљиво пратио Калајев развој и утицао на његове политичке погледе. Извјесни елементи тога утицаја биће стално присутни у Калајевој политичкој идеологији.

За Калајеву политичку каријеру од пресудног је значаја, ипак, било познанство и пријатељство са грофом Јулијем Андрашијем. Андраши је годинама пратио Калајев интелектуални развој и својим знањем, искуством и ауторитетом утицао на формирање његових основних политичких погледа, нарочито у области спољне политике Монархије. У активној спољној политици Аустро-Угарске на истоку, он је видио услов њене егзистенције као велике силе и, истовремено, уважавање Угарске као снажног међународног фактора. Таква политика захтијевала је, прије свега, да се из Србије истинске руски утицај и замијени аустроугарским. То је уједно био и најбољи пут, по Андрашијевом мишљењу, да се одстрани по Угарску штетан утицај Србије на угарске Србе.⁹⁾

Андраши је желио да тако крупан дипломатски задатак у Србији добије личност његовог повјерења. Његов избор пао је на Калаја, човјека веома погодног за ту мисију, јер је дотадашњим политичким и публицистичким радом стекао углед код Срба у Угарској, а уз то је добро знао српски језик и солидно био упознат са приликама у Србији. Због тога Андраши Бајсту препоручује Калаја за мјесто генералног конзула у Београду. Иако је Калај био по годинама врло млад за тако одговорну дужност, а осим тога и без икаквог дипломатског искуства, Бајст тај предлог прихвата, сматрајући и сам, касније, да је то био срећан избор.¹⁰⁾

Калај је ступио на мјесто генералног конзула у Београду 19. априла 1868. и на тој дужности остао до краја маја 1875. године. О Калајевој конзулској дјелатности у Београду и о тадашњој политици Аустро-Угарске, односно Угарске према Србији, даје богате податке његов прије неколико година објављени дневник, кога је водио у току читавог боравка у Београду. Са становишта проучавања Калајеве политике у Босни и Херцеговини, дневник је посебно користан за утврђивање Калајевих политичких идеја.

8) На вијест о Етвешовој смрти, Калај је записао у свој дневник: »Јуче су новине донеле вест да је барон Јожеф Етвеш умро 2. фебруара. Увек се благонаклоно понашао према мени, жалим га. (Дневник..., стр. 359).

9) Андраши је писао Бајсту 15. 6. 1868: »... die serbischen Elemente diesseits wie jenseits der Donau stets gegenseitig aufeinander — der einwirken und das einzige Mittel, einem Einflusse Serbiens auf die hierländigen (ungarischen) Serben zu begegnen, nur darin bestehen kann, unseren eigenen Einfluss auf Serbiens auszuüben.« (E d u a r d v o n W e r t h e i m e r, *Graf Julius Andrassy*, I, Stuttgart 1910, стр. 458).

10) Поводом Калајевог именована за генералног конзула у Београду, Бајст каже у својим успоменама: »Er war (Kalaj — T. K.) mir von Graf Andrassy empfohlen, und die Wahl erwies sich als eine sehr glückliche.« (Friedrich Ferdinand Graf von Beust, *Aus drei Viertel — Jahrhunderten, Erinnerungen und Aufzeichnungen*, II Band 1866—1885, Stuttgart 1887, стр. 287).

Из дневника се јасно види да је Калај, у почетку обављао у извјесној мјери двоструку функцију. С једне стране, развијао је своју дипломатску активност као заступник Аустро-Угарске, а с друге стране као заступник националних интереса Угарске. Разлози су за такво понашање били вишеструки. Недавно закључена Аустро-угарска нагодба није уклонила унутрашње противрјечности између водећих нација обадвије половине Монархије. Отуда су људи, који су били у служби заједничке државе, маколико били одани дуалистичком систему увијек имали прво пред очима интересе своје нације, а онда Монархије као цјелине. Осим тога, у почетку су постојале чак и код твораца Нагодбе извјесне сумње у дуализам као трајно рјешење унутрашњег државног уређења Аустро-Угарске. Зато су водећи врхови и аустријске и угарске половине настојали да обезбиједу за себе што повољније позиције за евентуалне предстојеће догађаје. Посебно је Угарска била, непосредно послје Нагодбе, оптерећена хрватским питањем и питањем националности. Све је то утицало да се Калај у првим годинама свога рада у Београду више појављивао као заступник политике Угарске, него Монархије у цјелини.

Главни Калајев задатак у Београду био је да код српског политичког вођства створи увјерење у Аустро-Угарску као добронамјерног сусједа и да на тај начин одстрани руски утицај из Србије и замијени га аустроугарским. У једном од својих првих извјештаја Вајсту, писао је да ни једну једину прилику не пропушта, а да не ради у томе правцу.¹¹⁾ У складу с тим, он предузима конкретне дипломатске потезе ради потпомагања појединих захтјева српске владе. Те потезе спомињемо због тога што су били плод неких већ формираних идеолошких погледа, којих ће се и касније држати.

Он се залаже да аустроугарска дипломатија утиче на Порту да ова не само призна Милана Обреновића за кнеза, него да му уз то да и насљедно кнежевско достојанство. Осим потпомагања српских захтјева код Порте, Аустро-Угарска излази у сусрет неким захтјевима намјесништва који су се тicali директних односа између ње и Србије. Тако се, нпр. сагласила да бродови који су саобраћали између Беча, Пеште и Београда пристају и у београдском пристаништу, док су до тада пристајали само у земунском пристаништу. Аустро-Угарска закључује, 2. децембра 1868., поштанску конвенцију са Србијом, што је представљало корак даље у еманципацији Србије од Турске, јер је тиме признато право Србији да може бар неке међународне уговоре закључивати независно од Порте.¹²⁾ Калај се посебно залаже да Аустро-Угарска предузме све потребне кораке код великих сила да Порта призна српски Устав донесен 1869. Усвајање

11) »Eure Excellenz können auch überzeugt sein, dass ich keine einzige Gelegenheit unbenützt lasse, um diese Stimmung zu fördern (мисли на јачање аустрофилских и антируских расположења — Т. К.) und zu einer weitmöglichsten Entwicklung bringen zu können.« (Kalaj — Вајсту, 9. 5. 1868, Haus — Hof und Staatsarchiv — даље: ННСА, РА, XXXVIII, ф. 177).

12) Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књига прва, Београд 1934, стр. 96—98.

Устава би обезбиједило, по његовом мишљењу, низ предности за Монархију у односу према Србији. Спријечили би се могући немири у Србији, до којих би, по Калајевој процјени, вјероватно дошло уколико се Устав не би усвојио, а чије избијање не би било у интересу Монархије, јер би могло да узнемири Србе у Угарској. Осим тога, прихватањем Устава уз њену подршку, утицај би Аустро-Угарске знатно порастао у Србији, док би се руски у великој мјери смањио, тим прије што је Устав предвиђао да ће кнежевски престо прећи, уколико кнез Милан не би имао наследника, на потомке кћери кнеза Милоша, који су тада били поданици Монархије. Најзад, Устав би ојачао тадашњу аустрофилску српску владу, док би повећано учешће народа у политичком животу, које је устав предвиђао, одвратило пажњу маса од спољне политике и усмјерило њихове енергије на унутрашње политичке борбе.¹³⁾

Таквим поступцима Калај је брзо стицао симпатије и повјерење у водећим српским круговима, али код неких и подозривост у крајње намјере, што је природна последица сваке превелике ревности. То се показало већ у јесен 1870, када је Калај званично понудио Ристићу подјелу Босне и Херцеговине између Србије и Аустро-Угарске линијом Врбас—Неретва. О току те дипломатске акције и њеном коначном исходу, као и о свим разлозима који су је покренули доста је писано у нашој литератури, па зато овдје није потребно о томе посебно говорити. За боље разумијевање Калајевих каснијих идеолошких погледа и политике у Босни и Херцеговини, довољно је да укажемо да његово живо ангажовање у тој акцији показује да је он већ тада стекао увјерење у изузетан значај Србије за позиције Монархије на Балкану и у то да Босна и Херцеговина представља кључ српског и југословенског питања. То недвосмислено показују његови извјештаји Министарству спољних послова и интимна размишљања о том питању унесена у дневник.

Калај је сматрао да су све јужнословенске провинције у Турској, урачунавајући ту и Србију, превише слабе да би их се Монархија прибојавала. Али, оне би постале опасне за Аустро-Угарску ако би се »предале идеји панрусизма«. Мада су јужнословенски народи привржени независности и мада се не би лако жртвовали »русифицирајућим тенденцијама сјеверне силе«, Калај је мислио да би се то, ипак, могло десити и то прије свега код Срба, само у случају ако не би добили потпору у борби за слободан национални развој с неке друге стране, или ако би њихова самосталност била угрожена од неке друге стране. Ако би Срби стекли убјеђење да се Аустро-Угарска одриче »сваке окупационе идеје« и ако искрено жели да потпомаже њихов државни и материјални развитак, Калај је био увјерен да би у Србији преовладао утицај Монархије и да »не би више ни један Србин мислио на Русију«. Таква би Србија била, према његовом мишљењу, »најјача баријера« против руских аспирација и панрусизма.¹⁴⁾ Да би се добила Србија трајно одана Аустро-Угарској и веза-

13) Калај—Вајсту, 26. 7. 1869, ННСА, РА, XXXVIII, к. 183.

14) Калај—Вајсту, 22. 6. 1868, Исто, к. 177.

на за њу, требало је, према Калају, помоћи Србији у њеној борби за остваривање националног програма. Он је добро знао да је у центру тога програма Босна. У свом извјештају Бајсту од 17. марта 1870, писао је да је Босна »центар« за који су везане све наде српских политичара. И док је год Босна турска провинција, они сматрају босанско питање као »породичну ствар«, која ће се ријешити прије или касније. Али, ако би учили анексионе тежње неке друге силе, то би код њих, према Калајевом мишљењу, сигурно изазвало неповјерење и огорчење према њој.¹⁵⁾ Имајући то у виду, као и велике политичке добити за Аустро-Угарску, односно Угарску, Калај се једно вријеме залагао да Србија добије Босну и Херцеговину, или њен знатно већи дио. С друге стране, Калају је било добро познато да на Босну претендују и Хрвати. Та га чињеница упућује на идеју да на босанском питању треба стварати трајан расцјеп између Срба и Хрвата. Излажући свој разговор са Ристићем 19. новембра 1868. и интимна размишљања уз тај разговор, Калај је у свој дневник записао: »Напоменуо сам да код нас веома добро познају тежње хрватске такозване Народне странке, усмерене ништа мање него на заузимање Босне и оснивање једне велике Хрватске, којој би се касније морала прикључити и Србија. — Био би то стварно леп резултат кад бих Хрвате и Србе могао да отуђим једне од других. Задатак није мален, али ћу барем дејствовати у том правцу... Моја је стара идеја да ова два народа не могу бити пријатељи, оба теже ка хегемонији, нарочито што се тиче Босне. Босанско питање је, дакле, она Еридина јабука, која, благовремено и вешто убачена међу њих, може коначно отуђити једне од других.«¹⁶⁾ Сигурно је да је у овој идеји Калај видио средство које би учинило крај српско-хрватској сарадњи и југословенским плановима, чија би реализација имала несагледиве посљедице за судбину Монархије. Осим тога, спор би између Срба и Хрвата око Босне апсорбовао сву енергију и једних и других и парализовао њихове акције које би могли да угрозе хегемонију Мађара и Нијемаца у Хабзбуршкој Монархији. Због тога ће та идеја бити стално присутна у каснијој Калајевој босанској политици.

Калајев благонаклон однос према Србији у првим годинама његовог дипломатског рада у Београду није био резултат наглашеног србофилства, него хладне и рационалне политичке рачунице, која је имала да донесе Мађарској и Монархији богате плодове. И онда када је размишљао о подунавској конфедерацији, Калај није помишљао да у том државном склопу види Србију као равноправног партнера

15) »Solange Bosnien türkische Provinz bleibt, betrachten die Serben diese Frage, wenn ich mich so ausdrücken kann, als eine Familienangelegenheit, deren Austragung keine Eile hat, da die günstige Lösung derselben ihrer Meinung nach, früher oder später, und wie sie es hoffen unter günstigen Umständen auf friedlichen Wege, doch erfolgen wird. Nicht so aber wenn sie bei einer fremden Macht Annexionsgelüste wahrzunehmen wännen. Da wird schon ihr ganzes Misstrauen, ihre ganze Furcht erweckt, welche Gefühle in Betracht der eigenen Ohnmacht leucht in Erbitterung ausgewachsen.« (Kalaj — Bajstu, 17. 3. 1870, HNSA, PA, XXXVIII, к. 187).

16) Дневник..., стр. 116.

Мађарској. Исто тако, његово залагање да Србија добије Босну није имало циљ да она постане потпуно слободна и јака, него да се дефинитивно одвоји од Русије и да се за учињену услугу за остварење најдражнијег дијела националног програма подреди утицају Угарске и Монархије. Тај би утицај био утолико већи што би се Србија у Босни изложила хрватској иреденти, која би, према Калајевој идеји о стварању расцјела између Срба и Хрвата, потпомагана споља стално ометала њену унутрашњу консолидацију.

План о прикључењу Босне Србији Калај напушта последије француско-пруског рата, када је са уједињењем Њемачке наступила нова констелација снага у Европи. Напуштању тога плана доприноси и заоштравање односа између Аустро-Угарске и Србије у току 1871. године.

Послије путовања кнеза Милана у Русију, у октобру 1871, чиме је обиљежен проруски курс српске политике, Калај заузима непријатељски став према захтјевима српске владе. Он се одлучно изјашњава против припајања Малог Зворника Србији »јер би тиме само порастао углед српске владе и Русије«. ¹⁷⁾ У водећим мађарским политичким круговима залаже се за задовољење Хрвата да би заштитио српско-хрватски спор. ¹⁸⁾ У свом непријатељству према Србији иде врло далеко, па се носи мишљу да изазове у земљи унутрашњу нестабилност подстицањем покретања националног питања румунске мањине. ¹⁹⁾

У јулу и августу 1872. године, Калај предузима по Андрашијевом налогу, тада већ аустроугарског министра спољних послова, путовање кроз Босну и Херцеговину. Из његових забиљежака с тог пута види се да је показивао широко интересовање за прилике у Босни и Херцеговини. Највише је контактирао с фрањевцима. Поклонима католичкој цркви и показаном бригом за католике радио је на њиховом придобијању за Монархију. Католичкој цркви у селу Плехан код Дервенте обећао је поклон. ²⁰⁾ Из Сарајева пише Андрашију да се пошаље новац за изградњу католичког сиротишта у Сарајеву. ²¹⁾ По Андрашијевом налогу је тражио, заједно са конзулом у Сарајеву Теодоровићем, од бискупа Вујичића и фрањевачког провинцијала у Крешеву мишљење о потребама и даљем развоју католичких школа у Босни и Херцеговини. ²²⁾ По повратку са пута, приступио је акцији на прикупљању средстава за изградњу католичке цркве у Сарајеву и успио да прикупи неколико хиљада гулдена. ²³⁾ Из

17) Исто, стр. 450.

18) Исто, стр. 436.

19) Калај је предложио Андрашију 28. 11. 1871. да се у Србији покрене »национално питање Влаха, што можда неће бити немогуће, јер у овој малој земљи живи 150.000 Влаха, који су сасвим потлачени од стране Срба.« (Дневник..., стр. 422).

20) Kállay Beni, *A szerb felkelés története 1807—1810*. Kiadta Thallöczy Lajos, Budapest 1909, II, стр. 317.

21) Исто, стр. 323.

22) Исто, стр. 333.

23) Stenographische Sitzungs — Protokolle der Delegation des Reichs — rathes, Wien 1883, стр. 71.

забиљежака се види да је долазио у контакт и са припадницима других конфесија, чије је ставове према Аустро-Угарској регистровао.²⁴⁾ Све то говори да је његов пут у Босну имао дубљи политички смисао. Тридесет година касније, Калај је тврдио да је то путовање требало да послужи испитивању прилика у Босни и Херцеговини са становишта заузимања тих турских провинција од стране Аустро-Угарске.²⁵⁾ То показује да је већ 1872. године код Калаја сазрела идеја о потреби прикључења Босне и Херцеговине Монархији.

Овај нешто шири осврт на Калајев однос према босанском питању дат је зато да би се указало на то да је Калај у току своје дипломатске дјелатности у Србији дошао до неких основних схватања у погледу Босне, која ће трајно задржати. Та схватања су да босанском питању треба приступити као најважнијем дијелу српског и југословенског питања и да на босанском питању треба одржавати трајан расцјеп између Срба и Хрвата. Зато и еволуција Калајевих погледа на модалитете рјешавања босанског питања није толико значајна са становишта његове касније дјелатности, колико је значајна чврстина тих увјерења, јер ће се он исто тако предано ангажовати на трајној изолацији Босне и Херцеговине од Србије, када дође на чело босанскохерцеговачке управе, као што се раније залагао за њено прикључење Србији, односно, подјелу између Србије и Аустро-Угарске.

У току боравка у Београду, Калај је добро упознао не само политичке прилике у Србији, него и живот и обичаје народа. Пропутовао је читаву земљу са жељом да на лицу мјеста упозна политичко расположење народа и његову психологију. Он је, такође, из Београда пажљиво пратио политичка кретања у осталим балканским земљама. Притом је посебно интересовање показивао за прилике у Босни и Херцеговини, па је ту земљу, као што смо видјели, пропутовао 1872. Из његовог се дневника види да је стално одржавао везу са аустроугарским конзулатом у Сарајеву, настојећи да добије што више информација о Босни и Херцеговини. Тако је служба у Београ-

24) У Зеници га је дочекао Рустем-бег који му је рекао да је прошле године био у Београду и разговарао са Блазнавцем, као и то да је био у Бечу. У разговору је нагласио да је »Аустрија најбољи пријатељ Турака.« За вријеме кратког боравка у Сарајеву Калаја је посетио митрополит Пајсије. Код конзула Теодоровића је сусрео тешањског проту и учитеља. »Жалили су се како су сиромашни, народ неће да помаже школе... Русија такође не помаже ништа, па су они за онога који ће да их помаже, а највише би вољели да је то Аустро-Угарска.« (Kallay Veni, Исто, стр. 318, 323 и 337).

25) На изражено мишљење делегата Силвестра о потреби дефинитивног регулисања међународно-правног положаја Босне и Херцеговине, Калај је изјавио на сједници аустријске делегације 28. 5. 1902: »Ich glaube in erster Linie berechtigt zu sein, darüber eine Meinung und auch einen Wunsch zu hegen, da ich mich mit der bosnischen Frage bereits zu einer Zeit beschäftigt habe, wo noch sehr wenige vielleicht den Namen Bosnien überhaupt gehört hatten. Ich habe bereits sechs Jahre vor der Occupation, also im Jahre 1872, allein und unter ziemlich — schwierigen Verhältnissen das Land bereist, und zwar gerade unter Bedachtnahme auf jene Politik, die dann sechs Jahre später befolgt worden ist.« (Stenographische Sitzungs — Protokolle..., Wien 1902, стр. 179).

ду представљала за Калаја припрему за даљу каријеру која га је ишчекивала. Та му је служба донијела глас одличног познаваоца Балкана и убудуће ће се његово мишљење о разним питањима везаним за политику Монархије на овом простору не само радо тражити, него и уважавати.

Калај је, на лични захтјев, разријешен дужности генералног конзула у Београду 1875. године. На тај корак га је тјерала неизмјерна амбиција да у политичком животу Угарске и Монархије стекне једну од водећих функција. До које је мјере ишла та амбиција, показује његова, унесена у дневник 1869. године, интимна жеља да влада једним народом.²⁶⁾ Нема никакве основе за претпоставку да је притом мислио на Босну и Херцеговину, јер таквој комбинацији није могао да подлегне, у то вријеме, један рационалан дух какав је сам био. Сасвим је сигурно да се та жеља односила на Угарску, у чијој је политичкој структури видио шансу за успон на врх. Зато је од почетка своје политичке дјелатности показивао интерес за парламентарну каријеру. Неуспјех га на изборима 1865. није обесхрабрио, па се послије напуштања Београда прикључује десном крилу Деакове странке и кандидује за посланика. У изборима овога пута успијева да добије посланички мандат. Калајево приступање тој страначкој групацији није било резултат привржености програму, него посљедица прорачуна да би у њој лакше и брже избио на површину политичког живота у земљи.²⁷⁾

Андраши се није противио Калајевој парламентарној каријери послије његовог повратка из Београда, јер му је било стало до тога да се у парламенту нађе један тако афирмисан познавалац Балкана који би се залагао за његову источну политику. Вјероватно му зато послије доласка из Београда није ни понудио ново намјештење, него је предложио цару да се стави на расположење Министарства спољних послова са платом од 4.000 гулдена.²⁸⁾

У угарском парламенту и у угарској јавности, Калај постаје најистакнутији заступник Андрашијеве источне политике. У парламентарним дебатама није често учествовао и сви су његови иступи у парламенту претежно били везани за расправе о »извањским питањима«. У тим се расправама разликовао од »својих других истомишљеника, јер је он припадао к најодлучнијим приврженицима грофа Andrassyа.«²⁹⁾

26) »Немам никакав други циљ, никакву другу мисао, а не могу ни имати, до да задовољим своје амбиције... Али не напуштам наду да ћу једном још владати над неким народом.« (Дневник..., стр. 175).

27) Послије разговора са Шењеијем, вођом те страначке групе, у коме му је овај изложио своја програмска начела Калај је записао у свој дневник: »Ја, додуше, не делим његова гледишта у више ствари, али ипак мислим да бизно се могли сложити. За мене је, наиме, главно да код куће дођем до положаја. Сењеи изгледа да нема ону политичку смелост која је на првом месту потребна вођи једне странке. Али то је свеједно, јавно мњење изгледа да нагиње према њему и само да се и ја нађем једном у тој струји, ко зна нећу ли и њега надмаштити.« (Дневник..., стр. 632).

28) М. Omàgos Leveltàr Budapest, P 344, Ва 1.

29) Сарајевски лист, бр. 70 од 11. 6. 1882.

Своје погледе на судбину Турске и на балканску политику Монархије Калај је опширно изложио у говору одржаном у Угарском сабору 26. јуна 1877. У говору је нагласио да се увјерио, посматрајући прилике у Турској из непосредне близине, да се она »као држава расипље и то без престанка.« Расипање се не може зауставити, јер му узрок »потиче од великога унутрашњег трулежа«. Прави узроци таквога стања нису, по Калајевом мишљењу, лоше финансије, разне злоупотребе администрације и слаба организација војске, него темељи на којима почива Турска као држава, који онемогућују »сваку реформу«. Турска је остала као и прије неколико стољећа »биро-кратска држава; у њој не постоји само владајућа вјера, него само члан њезин може уживати сва политичка и грађанска права.« На идеји и пракси ислама као владајуће религије и идејне основе државе, у Турској се ломе све модерне институције. Зато Турска не може ступити на пут европске цивилизације »док не промени темеље свом опстанку«. То су довољни разлози да се одбаци »политичка догма наше монархије« о одржавању цјелокупности Турске »за све околности и евентуалности, и то и онда, кад би ово већ спадало међу немогуће ствари те би падајућа зграда и нас собом повукла.« Према Калају, Турска је већ престала да дјелује као фактор равнотеже и сигурности Монархије на Балкану и постала, због своје унутрашње слабости и процеса којима је захваћена, извор опасности за Аустро-Угарску.« Турска није данас сусед, на кога би данас могли рачунати, а њезина слабоћа не даје никаква јемства, шта више може бити узрок новим погубљенима, јер би се без вањских уплива могле по њој начинити формације, које би нашој сигурности сметале.« Очигледно је да је овдје Калај мислио на формирање нових словенских држава, или проширење већ постојећих. Да би се то спријечило, он је сматрао да Аустро-Угарска мора активно и одлучно учествовати у рјешавању даље судбине Турске и тражити »јемства« за своју сигурност боља од оних која пружа Турска. То јемство за њега је било територијално ширење Аустро-Угарске на Балкан, односно запосједање Босне и Херцеговине. Истина, он то није изричито рекао из сасвим разумљивих разлога, али је индиректно наговјестио такво рјешење када је на крају говора нагласио да ће Монархија, ако би се услед руско-турског рата »реализовали на Балкану такви облици, који нису складни с нашим интересима«, урадити оно »што буде требало.«³⁰⁾

Цитирани Калајев говор изавао је у туркофилски расположеном угарском парламенту и јавном мишљењу велико узбуђење и отпор, јер је рушио у мађарским водећим круговима устаљено мишљење о одржавању Турске, базирано на тези о Турској као фактору отпора руском продору на Балкан и на схватању, како сам Калај каже, да је Турска »данас већ тако слаба да ми непогубљенијега и с тога приличнијега суседа од ње неби нашли.«³¹⁾

Калајеви погледи изнесени у овом говору показују да је он прихватио у цјелини Андрашијеву балканску политику, које ће се досљедно држати и касније.

30) Застава, бр. 96 од 22. 6/4. 7. 1877.

31) Исто.

Упоредо са парламентарним иступима у корист Андрашијеве источне политике, Калај се непосредно ангажовао и на припремама окупације Босне и Херцеговине. Он је већ 10. априла 1877. послао из Будимпеште цару један меморандум о будућем статусу Босне и Херцеговине у оквиру Монархије и о основним принципима аустроугарске управе у запосједнутој земљи.³²⁾

Калајеу парламентарну дјелатност на спољнополитичким питањима употпуњавала је његова жива публицистичка активност. У Будимпешти је покренуо 1875. године лист »Kelet Népe« (»Народ истока«), који је излазио до 1877. У том раздобљу, Калај је постао, према оцјени савременика »публицистички вођа спољне политике грофа Андрашија.«³³⁾

Али, развој прилика на Балкану Калају није допустио да настави започету парламентарну каријеру. У новој ситуацији насталој послје Берлинског конгреса, његове услуге као већ афирмисаног познаваоца балканских прилика биле су потребне круни и Андрашију. Зато је именован за представника Аустро-Угарске у источно-румелијској комисији у својству изванредног посланика и опуномоћеног министра. На тој дужности је остао од септембра 1878. до октобра 1879. године, када је постављен за другог секцион — шефа у Министарству спољних послова на мјесто барона Орција. Убрзо послје тога, наименован је за првог секцион-шефа, пошто је дотадашњи секцион-шеф Каличе постављен за посланика у Цариграду.³⁴⁾ Тако је Калај, послје трогодишњег прекида, поново наставио дипломатску каријеру. Својим ангажовањем у заступању балканске политике Монархије у току велике источне кризе и радом у Министарству спољних послова, стекао је пуно царско повјерење, што ће пресудно утицати на његов даљи успон до самог врха хијерахије у Аустро-Угарској.

У својству првог секцион-шефа, Калај је обављао низ одговорних и деликатних дипломатских послова. Одиграо је крупну улогу у склапању тајне конвенције 1881. године, између Србије и Аустро-Угарске. Ангажовао се и на закључивању конвенције са цариградском патријаршијом, којом је регулисан положај православне цркве у Босни и Херцеговини.

Послје смрти министра спољних послова Хамерлеа октобра 1881., међу кандидатима за његовог наследника налазио се и Калај,³⁵⁾ али је цар одбио његову кандидатуру вјероватно због тога што је сматрао да је још млад као дипломата и да због тога не посједује довољно искуство да би могао водити Министарство спољних послова. Убрзо послје тога, Калају се указује прилика да коначно стекне министарски положај. Када је заједнички министар финансија

32) Васиљ Поповић, *Калајев план о Босни*, Каледар Просвета за 1936, Сарајево 1935, стр. 24—26.

33) *Das Vaterland*, бр. 191 од 14. 7. 1903.

34) Исто; Андраши — Калају, 26. 6. 1879, *M. Omâgos Levéltár Budapest*, P 344. Ва 10.

35) *Eduard von Wertheimer*, Исто, III, стр. 317.

Слави поднио у прољеће 1882. оставку, цар је почео консултовања за његовог наследника. Пошто су министар спољних послова гроф Калноки и министар рата гроф Билант били Аустријанци, морао је трећи члан заједничке владе бити Мађар. Озбиљност и тежина портфеља заједничког министра финансија, у тренутку када су се све слабости раније управе у Босни и Херцеговини тако драстично показале кроз устанак у Херцеговини, још коначно неликвидиран, налагала је за тај ресор избор личности која би својим способностима и енергијом стабилизовала темељито уздрману позицију Монархије у окупираној земљи. Та је личност, уз то, морала имати повјећење круне, али и одговорних фактора обадвије половине Монархије.

Цар се одмах опредјелује за Калаја, али је против тога био гроф Тиса, који је желио да на чело босанскохерцеговачке управе дође човек њему лично близак и одан. Зато је прво предложио свог брата Лајоша, а затим грофа Албина Чакија и грофа Паула Сеченија. Цар је одмах одбио те предлоге и остао при свом првобитном избору, па се је најзад и гроф Тиса сагласио са именовањем Калаја за заједничког министра финансија.³⁶⁾ Он је на тај положај постављен 4. јуна 1882. То је био природан исход његове дотадашње цјелокупне политичке дјелатности. При томе су одлучујућу улогу имали Калајева оданост дворус³⁷⁾ и чињеница да је најбоље од свих личности у политичким врховима Монархије познавао балканске и босанске прилике.

У раздобљу до именовања за заједничког министра финансија Калај се, поред обављања службених послова, бавио преводилачким, научним и публицистичким радом. Први плод његових политичких студија био је превод познатог дјела Стјуарта Мила »О слободи«, за које је написао и предговор. И у приступу овом дјелу дошао је до изражаја Калајев хладан и рационалан дух. У анализи дјела, његову пажњу највише привлаче питања практичне политике, па у предговору посебно мјесто даје Миловим погледима на утилитаризам, организацију власти и бирократију.³⁸⁾ Погрешно би било, међутим, мислити да је овај филозоф, социјални мислилац и економист утицао на Калајеве идејне погледе и на његову каснију практичну политичку дјелатност. Штавише, концепт власти и политичка пракса у Босни и Херцеговини директно су противрјечили Миловим погледима. Другачије се није ни могао понашати један припадник владајућег врха Монархије одгојен у земљи без демократских традиција.

Калај се окушао и у превођењу литерарних текстова. Тако је превео драму грчког писца Василиадеса »Галатеа«, која је, у њего-

36) Dr Gustav Steinbach, *Erinnerungen an Benjamin v. Kallay*, Neue Freie Presse, Nr. 14025 од 13. 9. 1903.

37) Пишући о могућим кандидатима за положај заједничког министра финансија, »Застава« је тврдила за Калаја да се »у последње време извитоперио у скроз и скроз дворског човека«. (*Застава*, бр. 76 од 14/26. 5. 1882).

38) L. Thalloszy, *Исто*, стр. 12.

вом преводу, изведена у Мађарском националном позоришту у Будимпешти 1879.³⁹⁾

У области науке, Калајев се рад ограничио на историју. Свој интерес за српско питање продубљује интензивним радом на изучавању српске историје. Том послу приступа систематски, одмах послје доласка у Београд. »За вријеме мога дугог боравка у Србији, писао је у предговору своје »Историје Срба«, имао сам прилику да дођем до многих таквих збирки извора, које се на другим мјестима или не би никако пронашле, или само након дуготрајног и напорног истраживања. Познавање српског и руског језика, као и уопште моје бављење словенским студијама годинама, олакшали су ми не само коришћење извора, него и тачније тумачење унутрашњег живота Срба, њиховог начина мишљења, морала и обичаја.«⁴⁰⁾ Првобитно је мислио да у двије књиге напише историју српске револуције 1804—1815., али тај план није остварио. Успио је да напише прву књигу, у којој је обрадио српску историју од досељавања Срба на Балканско полуострво до 1806. године. У књизи је највише простора посветио првом српском устанку, док је историју Срба до пада њихових средњовјековних држава под турску власт дао у виду увода и обрадио у најопштијим линијама. Дјело је, под називом »Историја Срба« објављено на мађарском језику 1877. године, а у њемачком преводу 1878. Другу књигу, у којој је планирао да обради даљи ток првог српског устанка и други српски устанак није стигао да доврши. За то раздобље употпунио је грађу прикупљену у Београду грађом из архива у Бечу и Будимпешти, те списима војних команди у Темишвару, Петроварадину и Загребу. Већи дио те грађе Калај је обрадио, па је тако недовршен и у неким дијеловима фрагментаран рукопис објавио Талоци, 1908. и 1909., у двије књиге⁴¹⁾

Појава »Историје Срба« донијела је Калају научни глас у Угарској и у Монархији. Књига је била утолико запаженија што се појавила у вријеме велике источне кризе, када се српско и југословенско питање наметнуло као прворазредно питање за Аустро-Угарску. Упознавање са прошлошћу народа који је имао изузетно мјесто у плановима Монархије према Балкану, постало је не само научна, него и политичка потреба првог реда. То је Калај сасвим добро знао и пишући српску историју није занемаривао ни један елемент који би могао да послужи као политичка поука. Он је придавао изузетан значај свестраном упознавању народа на европском истоку, а посебно балканских, јер је у томе видио ефикасно средство за успјешно спровођење политике Хабзбуршке Монархије на том простору. »Тек ако узмогнемо да се уживимо у живот онијех народа (тј. на истоку — Т. К.); ако умједнемо да присвојимо њихов начин у мишљењу, ако научимо да осјећамо оно, што они осјећају, а нарочито да изводимо

39) Das Vaterland, Исто.

40) Benjamin von Kallay, *Geschichte der Serben*, Erster Band, Budapest, Wien u. Leipzig 1878, стр. VIII.

41) Kállay Bény, *A szerb felkelés története 1807—1810*, I kötet, Budapest 1908, II kötet, Budapest 1909; У немачком преводу: *Die Geschichte des serbischen Aufstandes 1807—1810*, von Benjamin von Kállay, Wien 1910.

оне закључке, које они изводе, тек онда нам се најпослије раствара пред очима у правој слици онај зачудни круг мисли и назора, који истоком називамо.«⁴²⁾ Тим циљевима имала је да послужи и његова »Историја Срба«.

Према Талоцијевој оцјени, Калајева »Историја Срба« прихваћена је у европској историографији као стандардно историографско дјело међу дјелима која обрађују прошлост Балкана, док је мађарској историографији дала цјеловиту обраду једне проблематике којом се до тада није нико озбиљније бавио. Због тога му је донијела избор за редовног члана Мађарске академије наука 1880. године.⁴³⁾

Радом на српској историји Калај је, по оцјени мађарског историчара Вардиа, постао пионир источноевропске историографије у Угарској, а посебно студија о Србији. Његов рад је наставио Талоци, који је у Бечу, радећи у архиву Заједничког министарства финансија, основао »Károlyi — Thalloczy Circle«, из кога је касније израсла »бечка школа« угарске историографије, којој се прикључио и Константин Јиричек.⁴⁴⁾

И у тадашњој српској научној јавности »Историја Срба« је наишла на добар пријем. Дио који се односи на раздобље средњевјековне српске историје преведен је на српскохрватски језик и објављен 1882.⁴⁵⁾ Објављивању су претходиле рецензије, које су дали угледни политичар и јавни радник Чедомиљ Мијатовић и познати историчар Љуба Ковачевић. Обадвије су рецензије биле похвалне, а посебно Мијатовићева. Навешћемо неке њене дијелове да би се видјело до које је мјере ишла српска интелектуална јавност у похвали књиге. Мијатовић каже да Калај није дао нових података, али је »вешто прикупио резултате појединих истраживања на пољу српске старе историје, критички их осветлио једне према другим, и свео их у једну простотом, природношћу и јасношћу својом тако да кажем у прозрачну и хармоничну целину. Ово је прва историја српског народа, која обухвата живот народа нашег у исто време по свима његовим странама, и која, износећи карактеристичне појаве тога живота, одмах их своди на опште принципе или опште законе из којих су истекли«. Указујући на Калајеву објективност у обради, па и на његову симпатију према српској прошлости, Мијатовић наглашава да та симпатија није Калаја »заслепила те да не види слабости и погрешке наше. На против, г. Калајија има за њих врло оштро око и износи их на видело пером, које није тупо. Али он има тако исто оштро око готово за све, што је добро у нашем старом животу, и где год што таково нађе, он то као какав скупоцен бисер ниже на златну жицу«. Пошто је изнио и неке слабе стране књиге, Мијатовић је своју рецензију закључио: »Ја сам помињао добре и слабе стране де-

42) Угарска на граници истока и запада од Benjamina Kállaya, Сарајево 1905, стр. 8.

43) L. Thalloczy, Benjamin von Kállay, als Geschichtsschreiber, Die Geschichte des serbischen Aufstandes..., стр. XLIII.

44) Steven Bela Vardy, The Development of East European Historical Studies in Hungari prior to 1945, Balkan studies a bianannual Publication of the Institute for Balkan Studies, Volume 18, Number 1, стр. 55—57.

45) Венијамин Калаји, Историја српског народа, Београд 1882.

ла г. Калајије. Кад све узем у рачун и направим биланцију, ја налазим да је то дело такво, да бих добар српски превод с пуном свесношћу могао препоручити одбору («Чупићеве задужбине» — Т. К.) на штампање. Г. Калајија, написавши оваку историју учинио се заслужним за науку и, по моме убеђењу, стекао право на захвалност нашу.»⁴⁶⁾

Свакако да Калајева »Историја Срба« са научног, па и са српског националног становишта заслуживала похвалу, али Мијатовић би сигурно био мање издашан у комплиментима овом дјелу да је пажљивије простудирао и озбиљније схватио оне политичке поуке у њему које су се могле искористити у борби против српског националног покрета. Ту, прије свега, долазе у обзир Калајеве наглашене тврдње о партикуларизму код Срба као посебном својству њиховог народног духа. Касније ће се показати да је на том схватању и сам градио своју политику у Босни и Херцеговини.

Симпатије које је Калај стекао међу Србима својом историјом српског народа представљале су, уз споменуте мотиве, још један мотив за његово именовање за заједничког министра финансија. За расположење Срба према том именовању није била без значаја чињеница што је Калај у »Историји Срба« сматрао Босну за српску земљу. Отуда се морало претпоставити да ће његов долазак на тај положај, у моменту када се аустроугарска управа у Босни и Херцеговини налазила у озбиљној кризи, дјеловати умирујуће на Србе и пробудити у њих вјеру у бољу будућност.

Уз прибављање симпатија Срба, Калају је »Историја Срба« увећала и у јавности и у врховима Монархије афирмацију доброг познаваоца српског питања и на тај начин допринијела његовом доласку на чело босанскохерцеговачке управе. Познати српски публициста Ђорђе Поповић Даничар ишао је чак тако далеко да је за Калаја тврдио да је »само такав човјек, који је имао пред очима целокупну прошлост српског народа, а с њоме и наше недостатке, ... био кадар, да корисно примени рецептуру аустријских државника над окупираним српским покрајинама«. Њему је, према Поповићевом мишљењу, »Историја Срба« »отворила капију Босне и Херцеговине« и да је написао »памфлет«, а не добру српску историју, »ко зна да ли би он икад и постао каква чињеница у источном питању.«⁴⁷⁾

Поред српске историје, Калај је показивао живо интересовање за руску историју, а посебно за балканску политику Русије. То је интересовање природно израсло из његове дипломатске дјелатности и из актуелности источног питања у чијем су се рјешавању директно сукобљавали интереси Аустро-Угарске и Русије. У току велике источне кризе, он пише и издаје, 1878. године,⁴⁸⁾ запажену историјску студију о источној политици Русије, која је под насловом »Ру-

46) *Годишњица Николе Чупића*, година II а, Београд 1878, стр. 49—60.

47) Изјава Ђорђа Поповића о Калају, *Београдске новине*, бр. 185 од 4. 7. 1903.

48) У мађарском издању није унесена година штампања, али се из текста може закључити да је књига објављена 1878. године, а ту годину наводи и лист »Faterland«. (Das Vaterland, Исто).

сија на истоку» објављена на српскохрватском језику у Новом Саду 1885. Ова студија показује да је Калај већ тада изградио цјеловит систем погледа на руску балканску политику и на Русију као политичког и цивилизацијског фактора у Европи. Будући да ће се тих погледа држати и касније, они заслужују да се изложе нешто опширније.

У погледу балканске политике Русије, основна је Калајева мисао да је циљ те политике освајање Балкана и да се она води у континуитету од оснивања руске државе. »Коњицу је превео Олег сухијем путем, преко Бесарабије и Бугарске близу Византије, можда баш онијем путем, којим је водио војску 1828. г. Дибих, а ове године цар Александар II.« Руске тежње за заузимање Цариграда не могу се, по Калају, објаснити само »голом жудњом за влашћу«. Њихова покретачка снага је шира историјска и духовна традиција. Русија је »сматрала себе можда и нехотице насљедником не толико византијске државе, коју никад имала није и која је пропала једном за свагда, већ насљедником византијског духа, византијске образовности, те мислила да на томе темељу може да уобличи право своје и на оно земљиште на којему стоји Цариград«, па се услед тога »чудновато жилаво дизала кроза десет вијекова противу Цариграда и онога земљишта, које је било језгро некадашњој царевини византијској.«⁴⁹⁾ На формирање »руског духа« и на спољну политику Русије пресудно је утицало, према Калајевом мишљењу, примање хришћанства из Византије. Мржња против латинштине, коју су ширили први византијски мисионари у Русији, пренијела се и на руско друштво. Отуда су освајачке тежње Русије диктиране интересима »источног православља«. Руско-пољски ратови су били ратови између православља и католичанства, а ратови са Турском за учвршћење и ширење православља на Балкану. Због тога освајачке тежње Русије према Балкану могу да буду опасне и за друге државе »у које ове руске намјере засад још не задиру.«⁵⁰⁾ Полазећи од тезе о православљу као покретачкој снази руског друштва и државе, Калај наглашава да би реализација руских планова на истоку не само запрјетила опстанку сусједних држава, »већ би довела у опасност и западнојевропску цивилизацију. »Зато је и борба Русије против Византије, а онда против Турске« једна од најзанимљивијих, најважнијих чињеница свјетске историје.«⁵¹⁾

Пошто је тако дао идеолошке основе руске балканске политике, Калај је, затим, изложио основне фазе и методе те политике. Он истиче да је у руској политичкој и војној акцији према Турској све до почетка 19. вијека одлучујући био вјерски моменат, јер је Русија наступала за заштиту хришћана, а не појединих народа, па ни њој сродних балканских Словена. »Словени у Турској не получилише заштиту Русије на темељу племенског сродства својега, већ у име вјерске заједнице, исто као уопште и остала хришћанска раја друкчијег племена«, јер крајем 18. и почетком 19. вијека »руски државници још

49) Бењамин Калај, *Русија на истоку*, Нови Сад 1885, стр. 11, 15.

50) Исто, стр. 28—29, 42—44.

51) Исто, стр. 54, 100.

нијесу тражили тачке за додир и услове за интервенцију међу турским Славенима толико у језичком и племенском сродству, колико у заједници вјере им.« Тек у току првог српског устанка »ми видимо први пут да се Русија истиче на видик како бранич не само хришћанске вјере, већ и сродних славенских племена.« Од тада се, према Калајевом увјерењу, битно мијења и позиција Русије на Балкану, јер несловенски народи почињу са зебњом и неповјерењем да гледају на руску балканску политику, у којој виде пут за остварење руске хегемоније на Балкану. У тој појави он уочава сужавање простора за руску акцију на Балкану, али и подстицај за корекцију основних девиза те акције. Потпомагаће ће »већма и искреније« словенских народа од стране Русије морати« сабити у уже границе тежње Русије у будућности, или их [...] нагнати у други правац«. Тај правац је заштита »сродних словенских племена [...] без разлике вјере«, што би могло постати »опасно по западне сусједи.«⁵²⁾

Ова Калајева схватања нису била ни нова ни оригинална. Она су стално пратила успон Русије као државе и као велике силе Али, без обзира на то, значајна су за проучавање Калајеве управе у Босни и Херцеговини, јер ће их он уградити у идеолошке основе свога режима. Гледано шире, у њиховој је позадини лежала тежња да се оправда освајачка политика Аустро-Угарске према Балкану и дубоко скривена намјера да се створи трајан расцјеп између Јужних Словена и Русије указивањем на опасност која пријети њиховом слободном националном развоју од руских освајачких тежњи.

То је добро уочио Милорад Медаковић, који је у одговору на Калајеву књигу »Русија на истоку« писао да Калај у њој, у ствари, прикрива освајачке тежње Аустро-Угарске према Балкану »па плаши јужне народе нечим чега нема.« Осим тога, он тежи да »сјеверне и јужне Славене позаваћа«, представљајући »сјеверне Славене као тежеће за освајањем истока и југа« и као такве »опасне за оне народе, који живе на балканском полуострву а тако и за оне на Сави, Дунаву, Драви и Јадранском мору.« Како снага Словенства лежи у оним Словенима, писао је даље Медаковић, који »припадају источној цркви, то неиде у рачун нити писцу, нити његовим земљама, нити држави, које је он двојни грађанин«, јер се он »боји словенске поплаве, боји се словенскога мора да у том неутоне.«⁵³⁾

Посматрана у цјелини, изложена Калајева петнаестогодишња дипломатска, политичка, научна и публицистичка дјелатност му је припремила терен за долазак на чело врховне управе у Босни и Херцеговини и омогућила остварење животног циља »да влада неким народом«, како је то, као што смо већ напоменули, записао у дневник 1869. године. У том раздобљу он је уобличио неке идеолошке погледе које ће уградити у идеолошки систем своје управе у Босни и Херцеговини. Уз то, стечено искуство и навике у раду у дипломатији утицаће на методологију његове будуће политичке дјелатности у својству шефа врховне управе у Босни и Херцеговини.

52) Исто, стр. 101—103.

53) ВМ. ГМ. (Милорад Медаковић), *Калај на истоку, Одговор на књигу Русија на истоку*, Београд 1887, стр. 1—2.

ZUSAMMENFASSUNG.
KALLÁYS POLITISCHE VERGANGENHEIT UND WIRKEN
BIS ZUM JAHRE 1882.

Kalláys Übernahme der obersten Verwaltungsbehörde in Bosnien und Herzegowina war Resultat einer früh begonnenen und schnellen politischen Karriere. Einer solchen Karriere ging eine gediegene, gründliche Ausbildung und ein besonderes, tieferes Studium des serbischen Problems voraus, das in den 60er und 70er Jahren des vergangenen Jahrhunderts im Zentrum der Ostpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie stand.

Kalláy begann seine politische Karriere als österreichisch-ungarischer Generalkonsul in Belgrad. Auf diesen Posten wurde er 1868 berufen und blieb auf ihm bis zum Jahre 1875. Seine Stellung als Konsul in Belgrad bot Kalláy die Möglichkeit, nicht nur die Verhältnisse in Serbien gründlich kennenzulernen, sondern, erweitert, auch die auf dem Balkan. In dieser Periode interessierte er sich besonders für die Lage in Bosnien und der Herzegowina. Im Jahre 1872 bereiste er in Andrásys Auftrag diese türkische Provinz und lernte so direkt die Verhältnisse in ihr kennen.

Im Laufe seines diplomatischen Wirkens in Serbien kam Kalláy zu einigen grundsätzlichen Ansichten über Bosnien und Herzegowina, die sehr wichtig für die Erforschung der Ideologie, aber auch der Politik seines Regimes in diesem Land waren. Diese Ansichten waren: die bosnische Frage als den wichtigsten Bestandteil der serbischen und der jugoslawischen Frage anzugehen und an der bosnischen Frage eine dauerhafte Spaltung zwischen Serben und Kroaten zu erhalten, Ansichten, die er später in Ideologie und Politik seiner Verwaltung in Bosnien und Herzegowina einbauen sollte.

Nachdem er Belgrad verlassen hatte, widmete sich Kalláy seiner parlamentarischen Karriere und wurde in das ungarische Parlament gewählt, wo er in der großen Ostkrise lautester und entschlossener Verfechter von Andrásys Politik war. Als affirmierter Kenner der Balkan-Verhältnisse wurde Kalláy nach dem Berliner Kongreß, als außerordentlicher Abgeordneter und bevollmächtigter Minister, zum Vertreter Österreich-Ungarns in der Ost-Rumelien Kommission ernannt. Damach wurde er 2. Sektionschef im Außenministerium und bald danach 1.

Gleichlaufend mit seinem politischen Wirken beschäftigte sich Kalláy mit Wissenschaft und Journalistik. Im Zentrum seines wissenschaftlichen Interesses standen die Geschichte der serbischen Volkes und die Balkanpolitik Rußlands, 1877 veröffentlichte er die »Geschichte der Serben«, die bei den Serben gute Aufnahme fand und ihm in der Monarchie den Ruf eines Wissenschaftlers einbrachte.

Durch seine politische, seine wissenschaftliche und publizistische Arbeit, wurde Kalláy als ausgezeichnete Kenner der Verhältnisse auf dem Balkan und besonders der serbischen Frage bekannt. Er wurde daher Anfang Juni 1882 zum Gemeinsamen Finanzminister ernannt,

in dessen Zuständigkeit auch die Hauptverwaltungsbehörde für Bosnien und die Herzegowina fiel. Von einem Menschen solcher politischen Vergangenheit, von solchem politischen Profil, erwarteten die Spitzen der Monarchie eine Stabilisierung ihrer Verwaltung in Bosnien und der Herzegowina, die durch den Aufstand von 1882 ernsthaft erschüttert war.